

На кладовищі

По батьковій лінії я походжу з роду побожних і вчених, які, за небагатьма щасливими винятками, не досягали поважного віку. Чимало моїх предків у молодому віці впали жертвами фатальних нещасних випадків. Мої предки з боку матері були абсолютно приземленими й практичними людьми, переважно купцями, гондлярями зерном, орендарями фільварків і цілком здоровими довгожителами. Незважаючи на те, що шлюб моїх батьків⁵ за старим звичаєм спосередкував професійний сват, це було кохання з першого погляду. Мій батько не хотів відмовлятися від нареченої. Всупереч волі своєї матері, що трактувала цей зв'язок як мезальянс і ще багато років давала це зрозуміти нашій мамі. Пригадую, цю свою бабусю я сприймав з острахом і повагою. Вона була високою гарною жінкою з розумними, але не дуже добродушними очима. Думаючи зараз про неї, я уявляю папу Пія XII, розумного й сердитого.

Мені було близько семи років, коли однієї неділі мій батько звелів запрягти найкращу пару коней і взяв із собою до

5 Більше про родину Моргенштернів див. післямову німецького видавця.

міста нас, усіх трьох своїх синів. Таке траплялося дуже рідко й означало щось особливе. А що двох наших сестер, які були старшими від нас, хлопців, тато не взяв, то ми знали, що їдемо не в театр і, на жаль, не в цирк. Ми здогадувалися: тут ідеться про щось серйозне, пов'язане з навчанням або релігією. Але навчання чи релігія – байдуже, бо подорож з батьком була задоволенням. Ми дуже раділи, що їдемо до міста. Ми – у цьому випадку йдеться про мене й мого старшого брата, якому тоді минуло дев'ять. Бо найстарший брат, котрому якраз мало виповнитися тринадцять, отже, вже майже *бар-міцва*⁶, добре знаючи мету нашої подорожі, мовчав, підтримуючи у мовчанці батька. А інший, дев'ятилітній, дуже добродушний, поділяв мою підсилену лихоманкою подорожі цікавість, що тримала в напрузі ціле наше товариство. Дорогою, порадившись із нашим кучером Олексом, який любив відгадувати плани, ба навіть думки нашого батька, брат прошепотів мені на вухо: «Спочатку ми зупинимось в Теробовлі⁷ на кладовищі, а лише по тому поїдемо до міста». Але ця новина радше загострила мою цікавість, ніж заспокоїла душу. Донині ця подорож залишилася у моїх спогадах як дуже нудна, хоча поїздка тривала не більше чотирьох годин.

Здається, цвинтарний сторож чекав наших відвідин. Нашого батька він привітав, мов доброго знайомого, одразу повідомивши йому, що замовлений батьком *міньян* із десяти чоловіків ще не повністю зібрався, бо ми приїхали на півгодини раніше. Мабуть, мій батько все так і запланував, бо щойно ми зійшли з брички, він повів нас до найстарішої ділянки окопища. З побожною серйозністю наш *бар-міцва* за батьковою спиною повчав нас: мовляв, тут «наші могили».

6 У кінці книжки, після оповіді Моргенштерна, є словник, що пояснює гебрайські поняття й реалії.

7 Тодішнє окружне місто Теробовля, 32 км на південь від Тернополя, лежить на річці Гнізна; кількість мешканців тоді складала 8300, з них євреїв було 2100 осіб.

Благоговійною ходою він слідував за батьком, а ми намагалися наслідувати його, що давалось зовсім нелегко. Бо старе окопище позаростало бур'янами й кущами, що місцями міцно поспліталися між собою і над цвітом яких, дзижчачи, кружляли рої бджіл та іншої комахні. Боротьби з бджолами, які на нас накинулися, ми могли б уникнути, якби пішли втоптанною стежкою, що вела до старої частини кладовища, куди роками майже ніхто не приходив. Але нашим провідником був бар-міцва, а батько вдавав, що вірить, ніби його старший син знає найкоротшу дорогу, яка начебто прямо через кущі вела до «намету». Слово «намет» подіяло на мене, мов чарівне слово. Подумати лишень: намет посеред цвинтаря! Яким же великим було розчарування, коли ми невдовзі опинилися на оточеній замшілим камінням круглій галявині й побачили невеличку хатинку, заледве більшу, ніж сторожова будка у нашому саду, а наш брат, провідник, показуючи на будку, мовив поважним тоном: «Це намет нашого прапрапрадіда, реба Зайнвеля, мученика». – «У цій будці», – почав я, мало не плачучи від розчарування. Але батько, який протоптанною довшою стежкою прийшов раніше, застеріг мене, суворо помахавши пальцем, на що я так швидко замовк, що слова, які мені прошепотів найстарший брат: «він огель називає будкою», в тиші кладовища прозвучали майже як голосне звинувачення.

Огель – гебрайське слово, що означає намет. Але так називають і окрему почесну могилу на єврейських кладовищах, споруду з дахом, яку ставлять лише для визначних, побожних і священних осіб. Це я знав. Але бачити огель мені досі не доводилося, а цей нагадав мені садову будку, де влітку жив сторож Ярема. Але, як виявилось згодом, лише зовні. Усередині стояла невисока могильна плита з виразним написом гебрайською мовою, який легко міг прочитати кожен, хто вмів читати гебрайські надгробки, зокрема й мої брати, але мені це далось нелегко. Долівка довкола надгробка була покрита грудками воску й рештками

недогорілих свічок. Незважаючи на відчинені двері, світло було тьмяне, бо за батьком і за нами до огелю ввійшли з десятка чоловіків і, мабуть, ще більше десятка тісно, один біля одного, стояли перед входом. Цвинтарний сторож запалив свічки довкола могили. Громада стала до молитви. Мій батько тричі проказав кадїш за нашим предком, який загинув, уславивши ім'я. Після цього громада рушила до хатини сторожа, де батько пригощав усіх горілкою й медівником. Наш бар-міцва ще довго сидів там з дорослими, але нарешті вийшов надвір, щоб показати нам, «дітям», інші родинні могили.

Останнім був надгробок на могилі нашого дідуся, який загинув у віці 52 роки від нещасного випадку. Він якраз їхав на свято з нагоди обрізання мого брата Самуїла, й дорогою, за Теревовлею, коли бричка спускалася з горба, раптом зіскочила шина переднього колеса, колесо розпалося, гальма відмовили, коневі скалічило задню ногу, й він упав, потягнувши за собою в придорожній рів бричку з усіма, хто в ній сидів. Мій дід і кучер були важко поранені. Через кілька днів обидва померли. Ми, діти, здавна знали історію цієї поїздки. Це була така собі сумна родинна казка, не більше. Але після того, як ми побачили надгробок на могилі загиблого, наш дідусь став для нас реальною особою. Півгодини тому ми їхали тією самою дорогою, де трапилося нещастя, радіючи швидкому спуску з гори до містечка й зовсім не думаючи про дідуся. І ось зараз, на цвинтарі, він з'явився. Він більше не був дідусем з казки. Він був батьком нашого тата. «Ви помітили? – запитав найстарший брат. – Коли ми виїхали на горба, тато віддав віжки Олексі!» Подорожуючи з нами, дітьми, батько завжди сидів на козлику біля кучера, сам правлячи кіньми. «Він боїться правити кіньми, з'їжджаючи з цього горба», – висловив я своє припущення. «Ні, – сказав Шмелькеле (так усі, дорослі й діти, називали мого брата Самуїла), напевно, на цьому горбі він хоче думати про свого батька, а не про коней». Завжди, коли заходила мова про